

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД УКРАЇНСЬКОЮ НАЦІОНАЛЬНОЮ МЕНШИНОЮ В СЛОВАЧЧИНІ

Вікторія Туряниця

Національні, міжетнічні відносини, проблема надійного захисту прав національних меншин - одна з найбільш гострих і драматичних проблем сучасності. Від її розв'язання значною мірою залежить збереження миру в світі, охорона прав і свобод людини та народів. Міжетнічні конфлікти, як свідчить досвід історії, руйнують державність, несуть незчисленні біди всім народам.

Так, глибокі, а то й докорінні політичні, соціально-економічні та правові зміни сприяли об'єднанню (Німеччина), розпаду (СРСР, СФРЮ) та «розлученню» (Чехословаччина) країн, котрі до цього часу були суб'єктами держав. Це було зумовлено, з одного боку, фактором зростання національної свідомості, з іншого - призвело до міжнаціональних конфліктів, війн, дискримінації.

Сучасний розвиток держав заснований на принципах поліетнічності, полікультурності та поліконфесійності. А тому держава є визначальним інтегруючим фактором, вона повинна позитивно вирішувати розвиток національних меншин, етнічних груп, щоб уберегти суспільство від конфліктів. Тому кожна держава повинна створити концепцію міжетнічної консолідації, забезпечити вільний розвиток представникам національних меншин. Все це має базуватися на міжнародних та власних нормативно-правових документах. Від того, які пріоритети вибере та чи інша держава для себе, наскільки її законодавство органічно впливатиме і буде базуватися на канві міжнародних прав і свобод людини залежатиме і її стабільність, подальший розвиток, авторитет, безпека, інтеграція країни в міжнародне співтовариство.

Міжетнічні стосунки є однією з найбільш складних проблем, яка зачіпає як організацію державного і суспільного життя всередині кожної поліна-

ціональної країни, так і міждержавні та міжнародні стосунки. У будь-якій країні мирне співіснування різних національних, етнічних, мовних або релігійних меншин є позитивним фактором, джерелом соціального та культурного збагачення. Особливо це актуально для країн постсоціалістичного табору, які потрапили у прірву соціально-політичної кризи у зв'язку із зміною по-літичної тоталітарної системи на систему демократичної орієнтації.

Світовий досвід довів, що відмова від усяких форм дискримінації, зокрема відмова від негативного ставлення до меншин у політичній, соціальній, культурній та економічній сферах, сприяє політичній і соціальній стабільності держав.

В умовах демократизації суспільного життя у постсоціалістичних країнах Центральної і Південно-Східної Європи різко посилюється процес національного усвідомлення.

Сама Словаччина донедавна займала залежне становище від Чехії у рамках Чехословаччини. Слід нагадати, що перший Президент останньої Масарик вважав чехів і словаків за єдиний народ - «чехословаки». А глава держави Бенеш стверджував, що словаки - це чехи, словацька ж мова - один із діалектів чеської. Отже, існування словацької нації заперечувалося. З цим словаки цілком обґрунтовано не погодились і в обставинах загострення кризи на перехідному етапі від авторитарно-тоталітарної до демократичної держави 1 січня 1993 року безкровно, надто цивілізовано добились незалежності.

У Конституції Словацької Республіки, прийнятої 1 вересня 1992 року, у статті 12 зафіксовано, що всі люди вільні та рівні у гідності та правах, а основні права «гарантуються кожній особі незалежно від статі, раси, кольору шкі-

ри, мови, віросповідання, релігії, політичних чи інших переконань, національного або соціального походження, національності чи етнічної належності, майнового, сімейного чи іншого стану. Ніхто не може бути позбавлений своїх законних прав, зазнавати дискримінації чи мати привілеї, які б впливали із названого вище. Кожна особа має право вільно визначити свою національну незалежність. Усякі спроби приневолити особу відмовитися від своєї національності забороняються. Нікому не може бути заборонено здійснювати свої права і свободи» [1].

Щодо інших конституційних прав національних меншин та етнічних груп, що проживають на території Словаччини, то вони чітко визначені в главі четвертій. Належність до будь-якої національної меншини або етнічної групи, зазначено у ст. 33, не може бути використана на шкоду будь-якій особі. Більш чітко гарантія прав національних меншин і етнічних груп зафіксована у статті 34: «Громадянам, які належать до національних меншин або етнічних груп у Словацькій Республіці, гарантується їхній всебічний розвиток і забезпечується право сприяти розвитку своєї культурної спадщини спільно з іншими громадянами тієї самої національної меншини або етнічної групи, отримувати та поширювати інформацію рідною мовою, утворювати об'єднання, створювати навчальні та культурні заклади і забезпечувати їх діяльність».

Хоча державною мовою Словацької Республіки є словацька мова згідно зі ст. 6 діючої Конституції, громадянам національних меншин та етнічних груп, крім прав на вивчення державної мови, ст. 34 гарантуються права на навчання рідною мовою, користуватися рідною мовою в офіційному спілкуванні. Крім цього, їм надано також конституційне право на участь у вирішенні питань, що стосуються національних меншин та етнічних груп.

Проте в самій Словаччині, зазначає М.Гонак, міжетнічні стосунки досить складні [2].

Частина Східної Словаччини, у якій живе переважна більшість українського населення, на сьогодні визначається

слаборозвиненою економікою, недобудованою інфраструктурою, низькою середньою платнею, високим безробіттям тощо. Ігнорування потреб регіону державою веде цей район до ви-люднення, а тим самим до зникнення української національної меншини та її багатой культури у Словаччині.

Сьогоднішнє становище корінної української національної меншини у Словаччині, доводять науковці, занадто критичне [3].

З 1953/1954 навчального року в країні у всіх типах українських шкіл була введена єдина українська літературна мова. Так тривало до 1989 року - листопадової революції у Чехословаччині. Після неї представники нового товариства «Русинська оброда» повели лінію на утвердження на Пряшівщині нової слов'янської нації - русинської. Вони домоглися того, що в переписі населення Чехословаччини (1991 рік) в переписних листках називались два окремі національні етноси: русини й українці (відповідно число їх становить 17 і 14 тисяч чоловік).

В українському середовищі стався розкол і має місце процес деукраїнізації. Як він піде далі, покаже перепис населення, який проводився у травні 2001 року.

Інтереси українства в Словацькій Республіці відстоює громадська організація «Союз русинів-українців у Словаччині».

У шкільній системі Словаччини сьогодні залишилося близько десятка шкіл, у яких українською мовою вивчаються два-три предмети і більше десятка шкіл, в яких для певної кількості учнів ще викладається українська мова як обов'язковий предмет [4]. Всю систему шкільництва національної меншини в Словаччині поступово ліквідує держава своєю практичною політикою, в чому й проявляє своє справжнє ставлення до неї. Ліквідація понад сотні так званих малокласних українських шкіл призвела до того, що на сьогодні більше 160 сіл з українським населенням позбавлено шкіл з рідною мовою навчання.

Становище української національної меншини у Словаччині є критичним. Держава створює ситуацію для

остаточної ліквідації всіх проявів життя меншини.

З цього приводу голова Союзу русинів-українців Словаччини, депутат словацького парламенту 1992-1994 років П.Богдан зазначає: «Ставлення Братислави до Києва непогане. Ми добрі сусіди, які ніколи не мали жодних проблем. Наші народи не воювали, а співпрацювали. Проблема в іншому. При зустрічах із українськими представниками словацькі політики твердять, що права нашої меншини забезпечені. Якщо йдеться про законодавство, то погодитися з цим в основному можна. Але якщо зважити на практичну реалізацію гучних гасел, то не знаємо, що буде з нами й нашою культурою завтра. Така національна політика Словаччини не є серйозною і скоріше нагадує дитячі забави... Скажімо, торік (1995 р. - В.Т.) ми дістали на культурну діяльність на 62% коштів менше, ніж у 1994 році» (виділено нами. -В.Т.) [5].

Отже, українське шкільництво і культура постійно занепадають. Згідно із завданнями Уряду і Міністерства шкільництва Словацької Республіки, які випливають з Концепції розвитку виховання та освіти Словаччини на період 15-20 років, котру педагогічна громадськість скоріше знає під назвою «Проект Мілленіум», проголошується: «Уряд СР вважає виховання та освіти одним з основних і тривалих своїх пріоритетів. Хочемо створити суспільство, в якому освіта стане джерелом довгострокового піднесення Словаччини, яке буде мати важливий вплив на місце Словаччини в Європі. Вирішальне завдання держави наш Уряд вбачає в припиненні занепаду і в зростаючому концепційному розвитку виховання та освіти, а також в забезпеченні рівності доступу всіх до освіти (виділено нами. - В.Т.)»[6]. Правда, забезпечення рівності доступу до освіти рідною мовою не відчувається щодо української меншини Словаччини, хоча національне шкільництво для розвитку національної меншини має велике і нічим не заміниме значення. Вже на першій сторінці згаданого Проекту «Мілленіум» зазначено: у Словаччині наявні 2482 основні школи, із яких лише

8 шкіл та одна гімназія з українською мовою навчання та 12 шкіл вивчення української мови, одна середня фахова школа зі словацькими та українськими класами [7].

Сьогодні для вирішення проблем української національної меншини в Словаччині Уряду Словацької Республіки варто б взяти до уваги тезу, висунуту ще в травні 1945 року Словацькою Народною Радою, яка зобов'язалася: «Від імені словацького народу заявляємо, що для нього завжди буде мати значення, щоб його ставлення до українців було що найсерйозніше, щоб ні в одному українському серці не було місця для прикрості від кривди, вчиненої українцям» (виділено нами. - В.Т.) [8].

Представники національних меншин у Словаччині, зокрема української та русинської, неодноразово звертали увагу відповідних державних органів країни, включно: голів Уряду, голів Народної Ради, а також Президента республіки, Міністерств закордонних справ, шкільництва і культури на ситуацію, що склалася сьогодні і вимагають вирішення даної проблеми. Однак названі державні органи не прийняли жодного, бодай часткового рішення для поліпшення справи. Перед світом проголошується неправда про те, що проблеми національних меншин у Словаччині вирішені.

Як зазначає Юрій Бача, вчений, представник української меншини у Словаччині, «ми погоджуємося із твердженням словацьких державних органів, що проблеми національних меншин потрібно вирішувати перш за все вдома. Саме тому ми - аж до сьогодні - не зверталися зі своїми проблемами до жодних міжнародних органів та інституцій, створених спеціально для допомоги національним меншинам.

Погоджуємось також з думкою, що про розвиток життя національних меншин повинні дбати перш за все самі національні меншини та їх представники. Проте вимагаємо створення умов: прийняття відповідних законів, створення відповідних органів, системи відповідного фінансування діяльності національних меншин та бодай моральної підтримки зусиль національної меншини

зберегти і розвивати своє життя і свою культуру.

Оскільки аж дотепер відповідні словацькі державні органи не створюють бодай найнеобхідніших умов для прожиття нашої національної меншини, ми змушені поінформувати про свою критичну ситуацію також міжнародні органи та інституції, які під час своїх візитів до нашої країни цікавляться лише проблемами мадярської і частково циганської меншин. Причому фактичне становище нашої української національної меншини є значно складнішим і трагічнішим, ніж становище будь-якої іншої національної меншини Словаччини.

Однією з причин такого стану нашої національної меншини є також факт, що й Україна не знайшла ще дієвого способу бодай моральної підтримки і допомоги своїй національній меншині та не виявила потрібного розуміння нашого критичного становища.

Тому ми звертаємось до представників влади Словаччини, до представників влади України, до преси і міжнародних організацій, метою яких є дбати про рішення проблематики життя національних меншин, звертаємось до всіх і кожного, хто хоче і може правдиво інформувати про неї, а тим і допомогти їй у поліпшенні ситуації» [9].

Не втручаючись у внутрішню політику Словаччини, все ж заради об'єктивності зауважимо: сьогоднішній дух етнополітичної та етнокультурної ситуації у Словаччині по відношенню до українців взагалі і українців Пряшівщини зокрема нагадує ситуацію 20-30-х років ХХ століття, оцінку якій дав очевидець, політичний і громадсько-культурний діяч П.Стерчо: «словаки дуже обвинувачували чехів у «чехізації» Словаччини, але в той же час планово проводили словакізацію української Пряшівщини» [10]. При цьому викривлялася статистика, не визнавалася ні релігія, ні мова українців [11].

Така невтішна оцінка і паралелі витікають із висновків і стану сьогоднішньої реалізації українською національною меншиною своїх прав у Словацькій Республіці, яка належить до країн Центральної Європи. Все це спонукає до

ще одного висновку: деякі народи, вчора ще гноблені, а сьогодні діставши свободу і владу, йдуть шляхом своїх гнобителів по відношенню до менших народів.

Швидка асиміляція української національної меншини спричинена в першу чергу як морально-психологічним фактором (на сьогодні Україна має слабкі зв'язки з українцями Словаччини, не домагається виконання підписаних угод з даною країною щодо правового статусу національних меншин), так і нехтуванням правлячою, державною нацією соціально-економічних та культурних запитів українців Словаччини, що призводить до їх міграції в інші райони республіки. А це спричинює до територіального розсіювання української меншини, до втрати компактного проживання, до утворення дисперсних груп у нових етномовних та етносоціальних середовищах.

На державних рівнях, враховуючи власні угоди та нормативно-правові міжнародні аспекти, необхідно домогтися, щоб молодь етнічних національних мовних та релігійних меншин мала всі можливості здобути освіту рідною мовою і зайняти в поліетнічному суспільстві своє місце. Саме про важливість гармонійного взаємозв'язку меншин і держави наголошується у рекомендаціях Комітету Міністрів Ради Європи від 25 вересня 1984 року.

Відповідно до «Положення про Українську частину Двосторонньої українсько-словацької комісії з питань національних меншин, освіти і культури», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 1995 р. за № 212, створена комісія як постійно діючий орган, що здійснює свою діяльність під керівництвом Кабінету Міністрів. Комісія відповідно до п. 2 Положення повинна координувати діяльність міністерств і відомств України, інших органів державної виконавчої влади щодо забезпечення прав осіб, які належать до словацької національної меншини в Україні та української національної меншини в Словацькій Республіці, а також стосовно співробітництва між Україною та Словацькою Республікою в галузі освіти і культури..

Серед основних завдань Комісії такі:

- організація роботи, пов'язаної з розробленням та реалізацією комплексу заходів щодо співробітництва між Україною та Словацькою Республікою в забезпеченні прав осіб, які належать до національних меншин, а також у галузі освіти і культури;

- сприяння створенню необхідних соціально-економічних та інших умов для збереження й розвитку етнічної, культурної, мовної і релігійної самобутності словацької національної меншини в Україні та української національної меншини в Словацькій Республіці;

- здійснення контролю за виконанням міністерствами і відомствами України, іншими органами державної виконавчої влади рішень, прийнятих на основі рекомендацій Комісії.

Комісія відповідно до покладених на неї завдань:

- аналізує соціально-економічні, духовно-культурні та інші процеси розвитку словацької національної меншини в Україні та української національної меншини в Словацькій Республіці;

- сприяє розширенню контактів між громадянами України і Словацької Республіки як на індивідуальній основі, так і через державні, громадські та інші організації, співробітництву закладів культури та освіти, науково-дослідних установ, а також засобів масової інформації;

- координує підготовку і здійснює контроль за виконанням українсько-словацьких програм забезпечення прав осіб, які належать до національних меншин, їхніх культурно-освітніх та інформаційних потреб, аналізує й узагальнює досвід роботи органів державної виконавчої влади з цих питань;

- за дорученням Кабінету Міністрів України взаємодіє з урядовими структурами та громадськими організаціями Словацької Республіки у розв'язанні питань щодо національних меншин, культурно-освітніх взаємо-зв'язків [12].

Однак, виходячи з практики останніх років, можемо констатувати про неефективну діяльність даної Комісії, особливо з боку України. Академік,

завідувач науково-дослідним відділом україністики Пряшівського університету Словацької Республіки Микола Мушинка зазначив, що українці Словаччини, на жаль, не відчувають ніякої допомоги від України ні в плані забезпечення навчальних закладів підручниками, навчально-методичною, довідковою літературою та друкованими засобами масової інформації. Для прикладу, тільки річна передплата «Голосу України» у Словаччині коштує понад 500 доларів США. Словацькі засоби масової інформації активно формують думку громадськості, яка не на користь українців. Із десяти статей української тематики, що публікуються у словацьких часописах, лише одна позитивна. Прикро також, що академічне видання «Українці» присвятило українській діаспорі семи країн Південно-Східної Європи (у тому числі і Словаччини) всього лише одну неповну сторінку. В той час канадським і американським - 80 і 40 відповідно [13].

Відсутність належної уваги з боку рідномовної батьківщини дає себе знаки, особливо у забезпеченні навчальних закладів українськими підручниками, не кажучи про різного роду форми матеріальної допомоги з боку України. А в цьому плані позитивних прикладів можна навести чимало. Так, уряд Польщі надає постійну допомогу полякам цілого світу: розробляються й видаються підручники, методичні посібники, які відтак розповсюджуються по всіх країнах, де мешкають польські общини, діють польські школи. А Німеччина на розвиток і підтримку національної культури, зокрема, кожного польського німця щорічно виділяє 5 тисяч марок. Слід зауважити, що українські національні товариства у країнах Європи функціонують за рахунок членських внесків та коштів, виділених із державних бюджетів країн на розвиток національних меншин. Наприклад, у Польщі, де діють п'ять національних товариств (Об'єднання українців Польщі, Фундація св. Володимира - князя Русі, Фундація об'єднання лемків, зв'язок українців Підлісся, Товариство розвитку культури лемків), що об'єднують українську національну общину), було виділено на їх розвиток відповідно до років таку суму:

1997 рік - 885 тисяч злотих, 1998 - 902 тис, 1999 - 1 млн. 89 тис, 2000 рік - 1 млн. 284 тис. злотих [14]. До речі, такі суми виділяються лише на 350 тисяч чоловік, які під час останнього перепису населення у Польщі задекларували українську національність. Хоча за неофіційними підрахунками у цій країні проживає близько 1 млн. українців.

Враховуючи те, що Україна розташована на стику кордонів декількох держав та ті обставини, що історично склалися в прикордонні цих країн, де проживають представники різних націй, необхідність підтримки дружніх стосунків, а також і родинних зв'язків в цих регіонах вимагає сьогодні взаємодії та взаємопідтримки не тільки на міждержавних рівнях, а й на рівні громадському. Прикладом останньому може слугувати робота першого в Україні Центру культур національних меншин Закарпаття, яким розроблено програму «Кордони єднання». Нею передбачено налагодити контакти між національно-культурними товариствами області з аналогічними громадськими самоврядними організаціями на території Угорщини, Румунії, Словаччини і Польщі, що входять у Карпатський Євросрегіон, обговорити актуальні питання життя національних меншин та створити асоціацію громадських організацій національних меншин у рамках Карпатського Євросрегіону.

Зовсім інша ситуація зі словацькою національною меншиною в Україні. Особливо яскраво це видно на прикладі Закарпаття, у якого, за словами М.Мушинки, є чому вчитися Європі. «За останні десять років, - зазначає голова «Матиці словенської» на Закарпатті Йосип Гай-ніш, - зроблено великий поступ у становленні словацької меншини в Україні. Ми починали практично з нуля. У СРСР «словацької» проблеми не існувало, хоча за переписом 1989 року на Закарпатті мешкало понад 7 тисяч словаків.

Усе змінилося після здобуття незалежності. У 1994 році в Ужгородському університеті відкрито кафедру словацької філології. У 1996 році на Закарпатській облдержтелерадіокомпанії почала працювати редакція словацького мовлення. У 1997 році в Ужгороді було відкрито

перший клас із словацькою мовою навчання. Нині їх є вже 4. З учнями займаються вчителі зі Словаччини. У 1998 році вийшла у світ газета «Підкарпатський словак».

Окрім того, регулярно стали проводитися Дні словацької культури на Закарпатті, фестивалі народного мистецтва «Словенська веселіца» та «Словацький бетлегем», конкурси художнього читання «Золотий соловейко» та «Чари казки». У 15 населених пунктах службу Божу відправляють словацькою мовою. Близько 50 громадян України здобувають вищу освіту в сусідній країні.

За оцінкою найпотужнішої культурно-освітньої громадської організації Словаччини «Матиці словенської», українські словаки найдинамічніше розвиваються серед усіх словацьких діаспор у світі. Державні органи України ставляться лояльно до наших потреб. Крім того, в Ужгороді (уперше в Україні) було проведено словацький бал («фаш'янговий плес»), що започаткував відродження давньої традиції словаків» [15].

Між Словацькою Республікою і Україною встановилися і можуть поглибитися та набути нових форм взаємовигідні відносини і співпраця, які б базувалися на нових законах. Цьому сприяє і ряд об'єктивних факторів:

- наявність спільних кордонів;
- глибокі історичні, господарські та культурні зв'язки народів;
- відсутність територіальних взаємопретензій;
- наявність чисельної української національної меншини в Словаччині і словацької національної меншини в Україні;
- утворення Карпатського Євросрегіону.

Сусіди-держави мають підстави для розробки і прийняття нових демократичних законів та нормативно-правових актів щодо національних меншин. Це був би ще один крок міжнародного і міждержавного розуміння у плані прав і свобод людини і громадянина.

За даними соціологічних досліджень, що проводяться кожного року у країнах

Центрально-Східної Європи за ініціативи Європейської комісії у плані дотримання прав людини та задоволення рівнем розвитку демократії, Сло-

ваччина знаходиться в числі перших, де громадяни не задоволені ходом реалізації та дотриманням конституційних прав і свобод людини [16].

Список використаних джерел:

1. Конституція Словацької Республіки/Конституції нових держав Європи та Азії/ Упоряд. С.Головатий. - К.: Укр. Правн. Фундація. Вид-во «Право», 1996. - С. 448-449. Надалі посилатимемося на це джерело, вказуючи при цьому лише статті конституції.
2. Гонак М. Сучасні етнополітичні процеси в Словаччині: внутрішні та зовнішні аспекти / Соціально-економічні та етнополітичні зміни в країнах Центральної і Південно-Східної Європи (друга половина 80-х - перша половина 90-х років ХХ ст.). Матеріали міжнародної наукової конференції. 26-27 вересня 1996 року. - Ужгород, 1997.-С. 174.
3. Див.: Бача Юрій. Слово правди про становище української національної меншини у Словаччині//Інформаційний листок. Періодичне видання Комісії зв'язку й інформації українців Закарпаття в діаспорі (КоЗі), 2000. - № 51-52- Липень-грудень. - С. 8; Бобер Людмила. Українці Словаччини: криза національної меншини // Соціал-демократ. - 2001. - 14 квітня. - С. 14; М. Гонак. Названа праця; Дем'ян Рудольф. Я запишусь українцем//Нове життя. Тижневик Союзу русинів-українців СР. Пряшів. - 2001. - 12 квітня. - С. 1-2; Богдан Павло. Загублена Україна // Срібна Зе-мля-фест. - 1996. -4-11 травня. - С. 15.
4. Бача Юрій. Названа праця. - С. 8.
5. Богдан Павло. Названа праця. - С. 15.
6. Дем'ян Рудольф. Названа праця. - С. 2.
7. Там само. - С. 1.
8. Цитуємо за: Байцура Іван. Розвиток та становище національних меншин в ЧССР. - Пряшів, 1976. - С. 29.
9. Бача Юрій. Названа праця. - С. 8.
10. Стерчо Петро. Карпато-українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 роках. - Репринтне видання. - Львів, 1994. -С. 197.
11. Лемкин Й.Ф. История Лемкивщины - В V частях. - Вид. Лемко-Союзу в США, Канаде, 1969. - С. 157.
12. Інтернет: <http://www.rada.kiev.ua>.
13. Бобер Людмила. Українці Словаччини: криза національної меншини//. Соціал-демократ. - 2001. - 14 квітня.
14. Див.: Соціал-демократ. - 19 травня. - С. 14.
15. Гаврош Олександр. Словацький бал в Ужгороді//Ужгород. - 2001. - 3 березня.
16. Кандель П. Посттоталитарность как теоретическая проблема и региональная характеристика//Международная экономика и международные отношения. -1996.-№5.- С. 98.

Аннотации

Автор на основании большого фактического материала раскрывает актуальную для постсоциалистических стран проблему - реализация конституционных прав национальными меньшинствами и этническими группами, в частности украинской в Словакии.

Summary

On the bases of large actual material, the author reveals urgent in the post-social European country problem of constitutional rights realization of national minorities and ethnic groups in particular that of the Ukrainian one in Slovakia.